

Rottár Máté

Ligeti Lajos hagyatéka az MTA Könyvtár és Információs Központ Keleti Gyűjteményében

Előszó

Gyűjtőútjairól hazahozott értékes kéziratai, pacsolatai, fanyomatai, nyomtatványai, muzeális tárgyi anyaga és nem utolsó sorban fényképei révén Ligeti Lajos már fiatalon megkezdte közgyűjteményeink gyarapítását. Fokozatos nyugállományba vonultát¹ (1972), majd különösen felesége halálát (1974) követően pedig szemmel láthatóan elkezdte foglalkoztatni a gondolat, hogy nem szigorúan vett személyes hagyatéka sorsát átgondoltan rendezze, úgy, hogy az a magyar keletkutatás általa lefektetett alapjain nyugvó és az ő vezérlete alatt felvirágzó részterületeinek leginkább hasznára válhasson. Ennek keretében először 1974 körül úgy döntött, hogy magánkönyvtárát a Szegedi (József Attila) Tudományegyetem könyvtárának (mai nevén: Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Kuno Könyvtára) ajándékozza. 1978-ban kelt ajándékozási nyilatkozatával tudományos jelentőségű jegyzeteit, feljegyzéseit, vázlatait, dolgozat-kéziratait és feldolgozatlan anyagait az Akadémiai Könyvtárra hagyta úgy, hogy azok többsége egy 40 évre lezárt ládában került elhelyezésre a Keleti Gyűjteményben, kisebb részét pedig haláláig magánál tartotta, Schütz Ödönt jelölve ki arra, hogy közülük azokat, amelyek még akkor is befejezetlenül, feldolgozatlanul maradtak, majdan a láda tartalmával egyesítse. Hasonlóképpen járt el a hagyatéka azon részével, melyet az általa válogatott, túlnyomórészt hivatalos, de nem kimondottan tudományos levelezése és iratai alkotnak: ezeket 1981-ben személyesen adományozta az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának azzal a feltétellel, hogy halálát megelőzően nem dolgozhatók fel.

Fiatal tehetségek támogatása érdekében szintén ebben az időszakban tett két alapítványa kapcsán – anonimitásra vonatkozó kikötését tiszteletben tartva – részleteket nem közlünk.

<https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2022.2.21>

¹ Akadémiai alelnöki szerepvállalása 1970-ben ért véget, az ELTE Kelet-Ázsiai Tanszéke vezetését már 1962-ben Csongor Barnabásnak, a Török Filológiai Tanszék vezetését 1971-ben Kakuk Zsuzsának, a Belső-ázsiai Tanszék vezetését 1972-ben Kara Györgynek, az Orientalisztikai Tanszékcsoport vezetését pedig ugyanebben az évben Czeglédy Károlynak adta át, illetve az Altajisztikai Tanszéki Kutatócsoport vezetésétől is ugyanekkor vonult vissza.

A Keleti Gyűjteményben őrzött, a zárolás alól 2018-ban hivatalosan feloldott és mára közel fele részében már megnyitott, azaz kutatásra engedéllyel hozzáférhető hagyatéki rész jelenlegi fizikai elhelyezésére 61 darab körülbelül 40×27×12 cm-es, (két kivétellel) savmentes papírdobozban és 1 darab körülbelül 40×13×12 cm-es (azaz fele olyan széles) céduladobozban került sor. Az anyagok korábbi homályos sorsa és meglehetősen töredékes, rendezetlen állapota miatt a feldolgozáshoz szükségessé vált tematikus alapú újrendezésük. A továbbiakban az így előállt, azaz a leltári jelzeteknek megfelelő sorrendben, tematikus egységekben mutatjuk be a hagyatékat.²

Ligeti/01

Az első nagy egységet az 1928–1931-es belső-mongóliai–mandzsúriai utazás iratai alkotják. A két és fél éves³ utazást három határozottan elkülönülő szakaszra – Ligeti szóhasználatában „évre” – tagolják pekingi bázisán felkészüléssel, adminisztratív ügyintézésel és a helyi lámakolostorok és könyvesboltok látogatásával töltött tartózkodásai:

- 1) két hónap pekingi aktív kutatással a helyi lámakolostorokban és a Kalgan (Qayalyan)/Wanquan 萬全/Zhangjiakou 張家口, Datong 大同, Suiyuan 綏遠 útvonalon Kukuhotóba (Kökeqota/Guihua cheng 歸化城/Huhehaote 呼和浩特) és vidékére vezető útja (1929. január–május);
- 2) a legjelentősebb korabeli működő keleti belső-mongol⁴ lámakolostorok helyszíneit⁵ végiglátogató körútja Doloyan Nayur/Duolunnao'er 多倫淖

² Megjegyzés az idegen szavak és nevek átírásáról: Mivel a tanulmány számos távoli kultúrát és hozzájuk kapcsolódó különböző (nem minden esetben irodalmi) nyelvet érint, és ezekből származó idegen szavakat és neveket idéz, teljesen egységes átírási rendszer alkalmazása nem lehetséges. A közérthetőséget szem előtt tartva a magyarban meghonosodott alakokkal rendelkező szavakra ezen alakjukban hivatkozom, az első előfordulásnál megadva az adott nyelv vagy terület bevett rendszere szerinti tudományos átírást is. A nagyobb irodalmi nyelvek és szakterületek általános használatú latin betűs átírási rendszert alkalmazom abban az esetben is, ha ezek egymástól gyökeresen eltérő elveken alapulnak (pl. a kínai szavak átírására a pinyin, a szanszkritra az IAST, az arabra a német DIN szabvány szerinti, a tibetire pedig a Wylie-féle rendszert). Az egyes tulajdonneveknél gyakran külön jelzés nélkül sorolom fel az adott név több releváns nyelvű alakját vagy ejtési változatát. (Így például a belső-mongol vonatkozású tulajdonnevek esetében jellemzően felmerül a szó nemzetközileg közsímet, klasszikus írott mongol, esetleg a helyi dialektusnak megfelelő beszélt mongol és kínai alakja is.) Az irodalmi normával nem rendelkező beszélt nyelvek szavainak idézésekor minden esetben Ligeti saját átírását veszem alapul.

³ Ugyan Ligeti hajója 1928. november 16-án futott ki Marseille kikötőjéből, az expedíció lényegi része valójában az 1929 eleje és 1931 júniusa közötti időszakra esett.

⁴ A következő szubetnikai-politikai/közigazgatási egység területén: *čaqar/čaxar, qarač'in/xarč'in, ongniγud/ognūd, aoqan/ōxan, naiman* és *tümed/tümiüd*.

⁵ a) Lama miao 喇嘛廟 Shanyin si 善因寺; b) Xarč'in wang damiao 喀喇沁王大廟; c) Gongye fu 公爺府 Linyue si 靈悅寺; d) Longquan si 龍泉寺 [≈ Aryabalo-yin aγui]; e) Niutou

爾, Ulayan Qada/Chifeng 赤峰 és Chaoyang 朝陽 városok érintésével (1929. augusztus–körülbelül 1930. augusztus eleje);

- 3) Mandzsúria bargu- és dahúrlakta területeire (Qayilar/Hailar/Haila'er 海拉爾, Čičiqar/Csicsihar/Cicikár/齊齊哈爾, Bordo/Nehe 訥河, Mergen/Nenjiang 嫩江) szervezett gyűjtőútja (körülbelül 1930. szeptember vége–1931. május vége).

Az első évhez kötődő anyagok alig, főként epigráfiai emlékek részleges feldolgoásaival képviseltetik magukat. Jóval fontosabb az a hat cérnafűzött füzetke, amely a második év kolostori állomáshelyenként összegyűjtött feljegyzéseit tartalmazza, azaz nagyrészt egyes kiemelt kutatási témák, érdekességek, forráscsoportok vagy kéziratok rövid francia ismertetését és szövegrészletek átírásait, amelyekkel ott-tartózkodása alatt találkozott. Mindegyikben található továbbá egy 2–3 oldalas magyar nyelvű összefoglaló az utolsó füzetlapokon. Ezek – a kéziratlistákkal, vegyes feljegyzésekkel és ismeretlen szerv vagy személy számára készített, töredékes beszámolókkal együtt – bizonyos pontokon kiegészítik Ligetinek az utazásról közzétett hivatalos és tudományos jelentéseiben, népszerű útleíró cikkeiben⁶ és egyéb műveiben az út során gyűjtött kéziratokra és az utazás menetére vonatkozó adatait.

Szintén az első, Ligeti/01 jelű doboz tartalmát gyarapítják Ligetinek a sajnálatos módon háborús károsodások nyomait viselő, tehát sérült és hiányos feljegyzései, elsősorban a „második és a harmadik év” utazásai során készített jegyzetei.

Utazási élményeinek más jellegű feldolgozását nyújtják azok az autográf javításokkal tarkított gépiratok, melyek egy tudománynépszerűsítő rádióelőadás-sorozatba kerültek. Ezeket a Budapest II. csatorna sugározta *A rádió szabadegyeteme* című műsor keretében 1947. április 18. és július 23. között *Utazás Ázsiában a mongolok között* címen, többnyire hetente egy, változó, de legtöbbször szerdai vagy csütörtöki alkalommal, 20:30-tól. Az eredeti hangfelvételek sajnálatos módon hiányoznak az MTVA Archívumából. Ezt azonos címen követi egy másik köteg, amely egy, a tatárjárás és a Nagy Mongol Birodalom korának európai utazói mongoloknál tett látogatásait összefoglaló előadás-sorozat gépiratait tartalmazza. Ezzel kapcsolatban azonban nem ismert, hogy adásba került volna.

gou men 牛頭溝門 Guangfa hongfu si 廣法宏福寺; f) Chaoyang xian 朝陽縣 Youshun si 佑順.

⁶ Ligeti Lajos, Magyar kutatóút Mongolországba. *Magyar Nyelv* 24 (1928) 265–270; Uő, Ligeti Lajos első jelentése mongolországi kutató útról. *Akadémiai Értesítő* 40 (1929) 172–176; Uő, Ligeti Lajos második jelentése mongolországi kutató útról. *Akadémiai Értesítő* 40 (1929) 255–259; Uő, *Rapport préliminaire d'un voyage d'exploration fait en Mongolie Chinoise. 1928–1931.* Budapest, 1933; Uő, Három év a pusztuló Belsőmongóliában. *Földgömb* 3 (1932) 1–7; Uő, Utazás Kuku hotoba, a Kék városba. *Földgömb* 5 (1934) 201–207; Uő, Peking. *Földgömb* 5 (1934) 264–270; Uő, *Sárga istenek, sárga emberek. Egy év Belső-Mongólia lámakolostoraiban.* Budapest, 1934.

Korai egyetemi óráihoz kapcsolódó rendezett, autográf oktatói jegyzetei (szövegolvasáshoz készített szöveggyűjtemény, nyelvelmléklista, nyelvtan és dialektológiai vázlat, összefoglaló a mongol buddhizmus alapjairól) is az első dobozban foglalnak helyet, mert egyrészt szorosán kapcsolódnak a belső-mongóliai utazás tapasztalataihoz, illetve az ekkor beszerzett és az Akadémiára küldött mongol kéziratokhoz, másrészt pedig a teljes hagyatékon belül ugyanannak a 12 nagy borítékból álló „ciklusnak” a részét képezik, amelyet még maga Ligeti Lajos rendezett össze és látott el egységesen „B {szám}” jelölésekkel. Hasonló megfontolásokból ugyanide került Alaša Ngag-dbang bstan-dar *Mongyol üsüg-ün yosun-i sayitur nomlaysan kelen-ü čimeg* című nyelvtani művének latin betűs átírása és részleges feldolgozása, illetve összevetése a *Ĵirüken-ü tolt*a című másik mongol nyelvtani művel.

Ligeti/02

A második dobozt az az egyetemi jegyzetfüzetekbe írt vázlatos feldolgozás nyitja, amelyet párizsi tanulmányai idején hallgatóként a koreai fordítóiskola által összeállított 18. századi, *Mongo Nogoltae/Mengyu Laoqida* 蒙語老乞大 című nyelvkönyvről készített, és amely ugyancsak a „B-borítékok” sorozatának tagja. Mivel azonban a tartalmi-logikai elrendezés nem engedte meg, hogy a többi azonos formájú, de tematikusan igen távoli (Codex Cumanicus, dahúr anyagok, afganisztáni özbek mesék) boríték is itt kapjon helyet, a sort egyéb (már nem borítékokba rendezett) párizsi (1925–1928) és budapesti (1921–1925) tanulmányaihoz kapcsolódó egyetemi jegyzetfüzetek folytatják, melyek a témakörök rendkívül széles spektrumát fedik le: egyaránt megtalálhatók köztük a török, a mongol, a mandzsu, a tibeti és a kínai nyelv alapjainak tanulásához kapcsolódó jegyzetek, gyakorlatok, illetve a magyar bölcsész alapozó és tanárképzési tárgyak, a magyar nyelvészet és nyelvtörténet, a klasszika-filológia, a turkológia, a mongolisztika, a tunguzisztika, a sinológia témaköréhez és az általánosabb kelet-ázsiai kultúrához és történelemhez kapcsolódó elméleti órákon készített jegyzetei.

Ligeti/03–04

A harmadik és negyedik doboz azokat a kötegeket tartalmazza, melyek nyugati (antik) és keleti (elsősorban kínai) források alapján a lehető legszélesebben értelmezett Belső-Ázsia korai történetével és kisebb részben etnikai-nyelvi viszonyainak rekonstrukciójával foglalkoznak. Ezek között található Ligeti által összeállított bibliográfiai lista, általános bevezető és a mongol kort meg-

előző nomád birodalmak, illetve a mongol kor történetét összefoglaló gépiratos egyetemi jegyzet,⁷ továbbá egy sor, nagyrészt a hun, az „ázsiai hun” (hiungnu, hszüingnu, *xiongnu*) az avar és a zsuanszuan (*rounan*) népekhez kapcsolódó résztémát tárgyaló hosszabb-rövidebb, kidolgozottságát és formáját tekintve is igen változatos feljegyzés, uralkodói lista, genealógiai táblázat, szakirodalmi kivonat és tanulmánykezdemény. Az utolsó jelzet a kínai források *donghu* (‘[észak]keleti barbár’) kifejezése etnikai tartalmának azonosítására és Mandzsúria őslakossága etnikai hovatartozása meghatározására irányuló, cédulákra írt szakirodalmi kivonatokat és jegyzeteket jelöl.

Az előző szerves folytatásaként a negyedik dobozban a szienpi (*xianbei/tabyač*) törzsszövetség mongol(rokon) nyelvüként való azonosításának vázlatái és ezzel kapcsolatban nyomtatásban megjelent tanulmányának⁸ korábbi gépiratos szövegváltozatai mellett vegyes, egységes tömböt nem alkotó jegyzetek, a bolgár-törökökre, türkökre és ujgurokra vonatkozó anyagok találhatóak. Ezek mellett elkülönülő egységbe rendeződnek a kitan (*kitaj, kitañ*) nyelv forrása-ira, kínai glosszákból rekonstruált szóanyagára, illetve a mandzsú és dzsürcsen nyelvekben megőrződött szavaira vonatkozó iratok, valamint ezekből összeállított jegyzékek.⁹

Ligeti/05

Míg a belső-mongol és bargu nyelvjárási gyűjtésekből csak töredékek éltek túl a második világháború pusztítását, a szintén a kínai kutatóúthoz, annak 1930–1931-es mandzsúriai szakaszához kapcsolódó, egy teljes dobozt kitevő dahúr nyelvi anyagok számottevő részt képviselnek a hagyatékban. A doboz a legkorábbi, közvetlenül a terepmunkához kötődő töredékes feljegyzéseken kívül a feldolgozás előrehaladott fokán álló textusokat, összefüggő népköltészeti jellegű szövegeket és cédulákon tekintélyes terjedelmű szólistát is tartalmaz, mely utóbbiban Ligeti a sajátjai közé bedolgozta a szakirodalomban fellelhető többi adatot is. Ez utóbbiak terjedelme 2000–2200 szócédula. Kiemelt fontosságát az adja, hogy még a mongol szigetnyelvek között is különleges helyet elfoglaló

⁷ Erről ld. Kápolnás Olivér tanulmányát a folyóirat jelen számában (a szerk.).

⁸ Lajoš Ligeti, Tabgačskij jazyk – dialekt sjan’bijskogo. *Narody Azii i Afriki* (1969/1) 107–117; Louis Ligeti, Le tabgatch, un dialecte de la langue sien-pi. In: *Mongolian Studies*. Ed. by Louis Ligeti. (Bibliotheca Orientalis Hungarica, 14.) Budapest, 1970, 265–308.

⁹ Ezeknek az újrendezést megelőző állapotáról közölt, szómutatványokkal kísért áttekintéséhez ld. Apatóczky Ákos Bertalan, Kitan szavak listája Ligeti Lajos MTA-ra hagyott jegyzeteiben – számnevek. *Távol-keleti Tanulmányok* 11 (2019/2) 31–45; Uő, Preliminary Report on Louis Ligeti’s Khitan Wordlist: The Numerals. In: *Studies in Asian Historical Linguistics, Philology and Beyond*. Ed. by John Kupchik–José Andrés Alonso de la Fuente–Marc Hideo Miyake. Leiden–Boston, 2021, 160–174.

dahúr több nyelvjárásából származó korai és – precíz átírási rendszere okán – jó minőségű adatokat tartalmazó nyersanyagok többsége kiadatlan. A nyelvjárási lefedettség a Ligeti által publikált és publikálatlan csekély számú releváns beszámoló és cikk¹⁰ szerint a következőképpen alakul: a konzervatív Amurmenti (aiguni) nyelvjáráshoz az időjárási körülmények miatt nem fért hozzá, de a szintén konzervatív Nonni-menti (déli, azaz cicikári/csicsihari, illetve északi, azaz mergeni és buthai), illetve az utóbbiból kivált innovatív hailari nyelvjárásból egyaránt hoz adatokat. A földrajzilag is teljesen elkülönülő Ili-vidéki (kuldzsai) nyelvjárásról értelemszerűen nem is készíthetett feljegyzéseket. A doboz a beszélt nyelvi gyűjtéseken kívül a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Keleti Gyűjteményében Mong. 85 jelzet alatt őrzött, a terepmunkával párhuzamosan szintén Ligeti által beszerzett latin betűs dahúr kiadvány másolatát és részint átíratos feldolgozását és a Mong. 86–88 jelzetű mandzsu írásos dahúr kéziratok átírásait is több változatban tartalmazza.

Ligeti/06–08

Ligeti korán felismerte, hogy a mongol nyelvtörténet pontos felderítéséhez és megrajzolásához a legkorábbi, akkoriban még javarészt csak glosszákból ismert mongolrokon adatok és az élő nyelvváltozatok mellett szükséges egy történeti szótár összeállítása és ehhez egy történeti szövegtörzs összegyűjtése, majd filológiailag szigorúan pontos feldolgozásának monumentális munkája. Ebben kiemelt szerep jutott a gyengén adatolt, különféle módokon és eltérő források közvetítésével részben megőrződött 13–17. századi nyelvallapotnak, mint afféle hiányzó láncszemnek. Három dobozt töltenek meg a talán legfontosabb keleti közép-mongol nyelvemlék, *A mongolok titkos története* szövegének rekonstrukciójával, a szöveg-hagyományhoz tartozó ismert (mindenekelőtt az *Altan tobči*) és feltételezett (az ujgur-mongol írásos eredeti „őschrónika”) kútfők viszonyának tisztázásával, filológiai feldolgozásával, fordításával, jegyzetelésével és a kiadáshoz szükséges egyéb feladatokkal kapcsolatos papírok. A tömbön belül az elrendezés nem követ szigorú belső tematikus elveket, a fő szempont a praktikus, ésszerű elhelyezés volt. Tömegét Ligeti Lajos kiadott és közismert vonatkozó műveinek nyersanyaga, kéziratok alkotják, amelyek mellett talán kiemelendő a mongol nyelvű alakok kínai átírásának visszafejtésére alkalmazott korai mandarin hangtani rekonstrukció írásjegyzéke, *A mongolok titkos története* és az *Altan tobči* azonos szakaszaihoz készített konkordancia táblázatok, illetve

¹⁰ Ligeti, Rapport, 12, 41–43; Ligeti Lajos, N. Poppe: A dahúr nyelvjárás. *Nyelvtudományi Közlemények* 48 (1931) 148–159; MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Ligeti/01/10/01; MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Ligeti/01/13.

egy – a jelek szerint végül nyomdába nem került – rövid tanulmánya a *Burqan qaldun* helynév eredetéről magyar, francia és orosz nyelvű változatban.

Ligeti/09

A nyugati közép-mongol forrásaink anyagát feldolgozó jegyzetek közül a kilencedik dobozban helyezkednek el az ismeretlen szerzőségű *Isztambuli/Konstantinápolyi szójegyzék* közreadásának¹¹ háttér munkálatait képviselő dokumentumok.

Ligeti/10

A tizedik doboz tartalmát az előző egység folytatásaként a jemeni poliglott jegyzékekhez kapcsolódó anyagok,¹² illetve a már korábban kiadott arab írásos nyugati közép-mongol nyelvemlékeknek, úgymint Ibn Muhannā *Hilyat al-insān wa-ḥalbat al-lisān*, Zamaḥṣarī *Muqaddimat al-adab*, Qazwīnī *Nuzhat al-qulūb* című művének és az úgynevezett Leideni Névtelen kéziratnak (*Kitāb Maḡmū‘ tarḡumān Turkī wa ‘Aḡamī wa Muḡalī [wa Fārsī]*) csak bizonyos fejezeteire vagy glosszáira kiterjedő részleges vagy teljes átdolgozásával keletkezett cédulaszótárak adják. Ugyanide kerültek az örmény írásos emlékekből, különösen Kirakos Gandzakec‘i *Patmut‘iwn Hayoc* ‘-ából kigyűjtött, szintén a nyugati közép-mongol nyelvváltozatot képviselő mongol glosszákra vonatkozó jegyzetek.

Ligeti/11

A mongol történeti szövegkorpusz következő, kiemelkedő jelentőségű csoportjával, a kimondottan a (keleti) közép-mongol nyelv lejegyzésére alkotott mongol birodalmi négyszögírással, azaz a *pakpa/‘phags-pa* írással fennmaradt forrásokkal kapcsolatos anyagok, tanulmánytervek és -részletek töltik meg a tizenegyedik dobozt: a mongol mellett kínai és török nyelvű feliratok és szövegek latin betűs átírásai, az egyes *pakpa* betűk pontos fonetikai értékének meghatá-

¹¹ Louis Ligeti, Un vocabulaire mongol d’Istanbul. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 14 (1962) 3–99; Uő, Notes sur le vocabulaire mongol d’Istanbul. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 16 (1963) 107–174.

¹² Ezeknek Kara György gondozásában megjelent jóval későbbi kiadásához ld. Louis Ligeti–György Kara, Vocabulaires mongols des Polyglottes de Yemen. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 65 (2012) 137–221.

rozására vonatkozó jegyzetek és a szövegek mongol nyelvtörténeti tanulságaira vonatkozó tanulmány. Ezek többsége publikáció formájában megjelent,¹³ másik része megmaradt sajtó, illetve oktatási célra készített összefoglalásnak.

Ligeti/12

A következő doboz dokumentumai a Juyong guani feliratok közül a közép-mongol, a klasszikus tibeti és az ujjur átírásával, korábbi szakirodalmával és részleges feldolgozásával kapcsolatosak. A szövegek a kínai nagy fal Juyong guan 居庸關 nevű átjárójánál emelt, korábban hármassztúpatalapzatként szolgáló, Yuntai 雲臺 'Felhőemelvény' nevű kapuívrről ismertek. A 14. századi feliratok között a fent említetteknek kínai, tangut és szanszkrit nyelvű párhuzama is megtalálható az építményen (a szanszkrit nyelvű változat ráadásul *rañjanā*, tibeti, *'phags pa*, ujjur, kínai és tangut átírási formában egyaránt).

Ligeti/13

A 13. doboz tartalma a klasszikus mongol irodalmi nyelv kialakulását eredményező 17. századi buddhista fordítási hullámot megelőző idők nyelvéről leginkább szókészlet, szóhasználat és helyesírás tekintetében árulkodó, ujjur-mongol írással rögzítve ránk maradt preklasszikus mongol szövegek feldolgozásával és nyomtatásban megjelentetésével¹⁴ kapcsolatos.

¹³ *Phags-pa írásos emlékek. Kancelláriai iratok kínai átírásban.* (Mongol Nyelvelméltár, 2.) Szerk. Ligeti Lajos. Budapest, 1964; *Monuments en écriture 'phags-pa. Pièces de chancellerie en transcription chinoise.* (Monumenta Linguae Mongolicae Collecta, 3.) Éd. par Louis Ligeti. Budapest, 1972; *Monuments en écriture 'phags-pa. Pièces de chancellerie en transcription chinoise.* (Indices Verborum Linguae Mongolicae Monumentis Traditorum, 3.) Éd. par Louis Ligeti. Budapest, 1973; Ligeti Lajos, A 'phags-pa írásos nyelvelmékek. In: *Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára.* Budapest, 1942, 222–237; Louis Ligeti, Trois notes sur l'écriture 'phags-pa. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 13 (1961) 201–237; Louis Ligeti, Les fragments du Subhāṣitaratnanidhi mongol en écriture 'phags-pa. Mongol préclassique et moyen mongol. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 17 (1964) 239–292.

¹⁴ *Preklasszikus emlékek. I. XIII–XIV. század.* (Mongol Nyelvelméltár, 1.) Szerk. Ligeti Lajos. Budapest, 1963; *Preklasszikus emlékek. II. XIII–XVI. század és a XVII. század eleje.* (Mongol Nyelvelméltár, 4.) Szerk. Ligeti Lajos. Budapest, 1965; *Preklasszikus emlékek. III. Jüan- és Ming-kori szövegek klasszikus átírásban.* (Mongol Nyelvelméltár, 5.) Szerk. Ligeti Lajos. Budapest, 1967; *Monuments préclassiques. I. XIIIe et XIVe siècles.* (Monumenta Linguae Mongolicae Collecta, 2.) Éd. par Louis Ligeti. Budapest, 1972; *Monuments préclassiques. I. XIIIe et XIVe siècles.* (Indices Verborum Linguae Mongolicae Monumentis Traditorum, 1.) Éd. par Louis Ligeti. Budapest, 1970; *Monuments préclassiques. I. XIIIe et XIVe siècles. 2. partie.* (Indices Verborum Linguae Mongolicae Monumentis Traditorum, 2.) Éd. par Louis Ligeti. Budapest, 1972; Louis Ligeti, A propos de quelques textes mongols préclassiques. *Acta Orientalia Academiae*

Ligeti/14–15

A logikailag szintén az előző halmazba tartozó, a neves fordítótól, Sonom Garától származó preklasszikus mongol *Subhāṣitaratnanidhi*-fordítás feldolgozásához kapcsolódó anyagok – a mű terjedelme, fontossága és Ligeti ezek miatt neki szentelt kiemelt figyelme miatt – két dobozt tesznek ki. Ezek többségét a korai kéziratos és gépiratos átírások, megjegyzések, a szöveg nyomdakész gépiratos változata, illetve a magyar és francia fordítás mellett különféle magyarázó jegyzetek alkotják, amelyek egyike sem jelent ma már újdonságot. Ezeket kiegészíti egy cédulakötegbe rendezett, megjegyzésekkel és jelentésekkel kiegészített szövegmutató is a mongol szöveg egyes szavaihoz.

Ligeti/16–17

A következő két doboz tartalma olyan buddhista szövegfordításokhoz kötődik, melyek jóval későbbi másolatokban maradtak ránk, de preklasszikus, 14. századi eredetük ismert és a későbbi másolók hibás javításaiiban is tetten érhető. Ilyen például az *Arban qoyar jokiyanγyui üiles* (*A Buddha tizenkét cselekedete*) vagy a *Vajracchedikā-prajñāpāramitā-sūtra* mongol fordításai egyikének (*Včir-iyar oγtaluyčī*) az MTA KIK Keleti Gyűjteményében a mongol kéziratgyűjtemény Mong. 68 jelzete alatt nyilvántartott, preklasszikus sajátosságokat is magán viselő kéziratos változata.

Ugyanitt kapott helyet a korai mongol buddhizmus ujjur gyökereinek kérdéseivel és ehhez kapcsolódó szövegekkel (*Säkiz yükmäk yaruq / Aṣṭamahāsthānacaityastotra, Sitātapatrā-dhāraṇī, Rājāvavādaka-sūtra*) foglalkozó jegyzetek csoportja, illetve az Aranyfény-szútra párhuzamos ujjur–tibeti–mongol–ojrát fordításában szereplő gyógyhatású anyagok nagyrészt kínai és szanszkrit eredetű neveinek listái, kapcsolódó jegyzetei és az ezek alapján (*La liste des drogues dans la version ouigoure du Suvarṇaprabhāsa* munkacimmel) tervezett, de meg nem jelent tanulmány kidolgozott vázlata és gépirata.

Ligeti/18

A tizennyolcadik doboz különféle, már kiadott terminológiai szótárak és buddhista ikonográfiai segédletek listáit, kivonatait, különböző nyelvek szerint

Scientiarum Hungaricae 23 (1970) 251–284; Louis Ligeti, Fragments mongols de Berlin. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 24 (1971) 139–164; Louis Ligeti, A propos de la traduction mongole préclassique du Hiao-king. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 38 (1984) 303–349.

rendezett, cédulaszótár formájú feldolgozásait foglalja magában. Forrásai közt megtalálhatók a *Mahāvvyutpatti* mandzsu kori, több nyelvű (buddhista hibrid szanszkrit, tibeti, mongol, mandzsu és kínai) redakciói, a *Fan Xifan Man Meng Han ji yao* 梵西番滿蒙漢集要 és a *Man Han Xifan jiyao* 满汉西番集要, a Lokesh Chandra szerkesztésében két oldalnyi bevezetővel egy 18. századi pekingi fanyomat alapján kiadott rövid szanszkrit–tibeti buddhista terminológiai-ikonográfiai segédlet¹⁵ és néhány meg nem jelölt vagy csak feloldatlan rövidítésekkel hivatkozott mű.

Ligeti/19

Ligeti Lajos életművének fontos elemét képezi a nyomtatott mongol *Kandzsúr* katalógusa.¹⁶ Kutatói pályája korai szakaszának egyik legjelentősebb műve lévén, a kiadást előkészítő különféle kéz- és gépiratos változatok kis híján meghaladják egyetlen doboz terjedelmi korlátait.

A katalógus alapjául szolgáló adatgyűjtés terepi fázisát, körülményeit és ennek a hagyatékban található nyomait vizsgáló kutatásáról Csontos Sára a jelen szám egy másik cikkében számol be.

Ligeti/20

Az előző doboz tartalmához nyilvánvalóan szorosan kapcsolódnak azok a cédu-lakötegekre szerkesztett mutatók a *Kandzsúr* mongol és tibeti műcímeihez, személynéveihez, illetve kolofonjainak incipitjeihez, amelyek az eredeti – háborús viszonyok között megjelent – katalóguskiadásból hiányoznak, mivel utólag készültek el, és csak Ligeti tanítványai tették őket közzé már a szerző halála után.¹⁷

Ligeti/21

Ez az első olyan doboz, amelynek tartalmát – praktikus okokból – élesen külön-váló témájú anyagok alkotják. Ezt is a buddhista fordításirodalom témaköré-hez tartozó írások nyitják: itt található a *Nagy Medve-szútra* töredékes magyar

¹⁵ Lokesh Chandra, *The Three Hundred Gods*. New Delhi, 1965.

¹⁶ Louis Ligeti, *Catalogue du Kanjur mongol imprimé*. I. *Catalogue*. (Bibliotheca Orientalis Hungarica, 3.) Budapest, 1942–1944.

¹⁷ Louis Ligeti–Géza Bethlenfalvy–György Kara–Alice Sárközi, Répertoire du Kanjur mongol imprimé. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 41 (1987) 344–496.

fordítása, illetve a szútráról, valamint a mongol eredetű és mongol kori ujjur buddhista szövegfordítások kérdéséről írt rövid tanulmány.

A második itt elhelyezett szövegcsoport az asztrokronológiáé és a csillagjóslásé. Ez az egység a jórészt a témával kapcsolatos mongol és turáni ótörök buddhista szövegek (többek között a csillagjósláshoz használt kalendáriumok) átírásai mellett a belső-ázsiai időszámítási módok és dátummegjelölések kialakulását meghatározó, befolyásoló tényezőkre és tényleges megnyilvánulásaira, alkalmazásukra vonatkozó feljegyzéseket, listákat, vázlatokat tartalmazza. Utóbbiak közül kiemelendő a kínai 60-as ciklus és a *bagua* 八卦 rendszer (eredetileg a taoista kozmológiában a 8 egymással kölcsönhatásban lévő princípiumot elvontan megjeleníteni képes „nyolc trigram”) táblázatokkal illusztrált ismertetése, a tizenkettes állatciklus ótörök és egyéb belső-ázsiai formáinak listái, a hónapok régi mongol megnevezésének jegyzékei, a hét napjainak iráni és szanszkrit eredetű nevei és az égitestek, bolygók mongol elnevezéseit tartalmazó asztrológiai szövegek feldolgozásai.

Éles váltást jelentenek ezek után a főként egyetemi szövegolvasáshoz használt, részben szószedetekkel ellátott segédletek, a társalgási fordulatokat és modern mongol szövegek ujjur-mongol írásos változatát és ezek latin betűs átírásait felvonultató lapok, valamint a chrestomathiába szerkesztett, latin betűkre átírt klasszikus mongol szövegmutatványok.

Ligeti/22

Bizonyára az egyetemi nyelvoktatás másik fontos pillérét alkották az – ugyan csak a klasszikus irodalmi forma alapján készült és szinte teljesen a fonetika és morfológia körére szorított – mongol nyelvtani összefoglalók. Ezek között találunk egyetemi jegyzetnek szánt magyar nyelvű, folyószöveges és francia nyelvű, kivonatos változatot, illetve külön feljegyzéskötegeket (többek között példákkal illusztrált, cédulákra írt képzőmutatókat), ragozási táblázatokat, ragozási és illeszkedési szabályok kivonatait, sőt olyan tematikus gyűjteményt is, mely a preklasszikus archaizmusokhoz és a közép mongol nyelvállapot sajátosságaihoz hivatott mutatóként szolgálni.

Csekély terjedelmű néprajzi témájú anyag egészíti ki a dobozt, melyben a *Geszter kán* eposzban fellelhető néprajzi utalások gyűjteményei mellett a mongol és török törzsek életformáihoz (nomadizmus, vadászat és gyűjtögetés) kapcsolódó feljegyzések és egy előadás kézírata két, mindösszesen néhány lapnyi köteget alkot.

Ligeti/23

A huszonharmadik doboz tartalmát képező mandzsu és egyéb tunguz anyagok gerincét az egyetemi nyelvtanításhoz kapcsolódó jegyzetek és a mandzsu nyelvtörténet szempontjából, illetve altajisztikai vagy nyelvtörténeti tekintetben érdekes nyelvtani jelenségek feldolgozása alkotja. Előfordul köztük latin betűs átírásban készült mandzsu szöveggyűjtemény, általános mandzsu nyelvtörténeti és nyelvtani jegyzetek, mandzsu toldalékmutató, továbbá rendhagyó ragozású, tőváltakozást mutató vagy ingadozó helyesírású mandzsu szavak gyűjteményei, egyes résztémákra, jelenségekre fókuszáló hangtörténeti jegyzetek és a mandzsu nyelv mongol jövevényszavait, valamint „régii mongol elemeit” vizsgáló jegyzethalmaz.

Az egyéb tunguz nyelveket egy nanaj igeragozási összefoglaló, az MTA KIK Keleti Gyűjteménye Ms. Man. 35 jelű kéziratának közelebből meg nem határozott tunguz nyelvű adatainak átíratái, egy Georgi¹⁸ információi alapján készített, cédulákra írt evenki szótár és – érdekesség gyanánt – egy füzetnyi Baráthosi-Balogh Benedek-féle ul'ta szójegyzék¹⁹ képviseli.

Ligeti/24

A dzsürcsen nyelvvel kapcsolatos anyagok kaptak helyet a huszonnegyedik dobozban: a nyelv elsődleges és másodlagos szakirodalmi forrásaira vonatkozó listák, hivatkozások, a dzsürcsen írás megfejtésének kérdései, fejlődése, kritikája, ezenkívül a dzsürcsen nyelv mandzsuhoz fűződő viszonyának tisztázását célzó jegyzetek és a dzsürcsen szóanyagának a (Jin- és Ming-kori) kínai forrásokban előforduló glosszák kínai átírási formájából rekonstruálható listája. Emellett két, nyomtatásban megjelent cikk vázlatát és gépiratát került ide. Az egyik a „vad dzsürcsen” kifejezés háttéréről szól,²⁰ a másik pedig az Amur torkolatvidékén fekvő Nurgan (a jelenlegi Habarovszki Határterület Tyr települése) Yongning 永寧 nevű buddhista templomának 1413-as alapítási szétéléje dzsürcsen feliratának feldolgozását célzó²¹ tanulmány.

¹⁸ Johann Gottlieb Georgi, *Bemerkungen einer Reise im Russischen Reich im Jahre 1772*. I–II. St. Petersburg, 1775.

¹⁹ Ennek talán azonos tartalmú párja a Néprajzi Múzeum Könyvtára Etnológiai Archivumának kéziratgyűjteményében található EA 000967 jelzet alatt.

²⁰ Louis Ligeti, Les Joutchen «Sauvages». *Altorientalische Forschungen* 13 (1986) 110–122.

²¹ Louis Ligeti, Les inscriptions djurtchen de Tyr. La formule om mañi padme hūm. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 12 (1961) 5–26.

Ligeti/25–26

A Ming-kori sino–dzsürcsen források feldolgozásával kapcsolatos anyagok jócskán megtöltene két dobozt. Ezek között említést érdemelnek Ligetinek a kínai átírással dzsürcsen glosszák hangmegfelelési sajátosságaira és értelmezésére vonatkozó feljegyzései (a mandarin történeti hangtani rekonstrukciójával kapcsolatos megállapításai nyomán), a Ming-kori sino–dzsürcsen szójegyzékek (a *Huayi yiyu* 華夷譯語 dzsürcsen részei, illetve a *Nüzhen yiyu* 女真譯語 / *Nüzhen guan yiyu* 女真館譯語) szóanyagának cédulaszótárszerű átdolgozásai, valamint ezek mandzsu nyelvtörténeti tanulságainak levonását, a dzsürcsen, a preklasszikus mandzsu és a klasszikus mandzsu nyelv viszonyának tisztázását megkísérlő vázlatok, illetve egy befejezetlennek tűnő, publikálatlan tanulmány *Trois documents sino-joutchen des Ming* címen.

Itt végződnék az Akadémiai Könyvtár katalógusában a jelen cikk kéziratának leadásáig megnyitott és kutathatóvá tett jelzetek.

Ligeti/27–29

Három doboznyi tesznek ki az úgynevezett „sino–barbár” szólisták mongol vonatkozású anyagai, a Yuan-kori glosszák mellett a mára már kiadott szólisták, azaz a *Huayi yiyu* 華夷譯語 (mongol fejezete[i]), a *Zhiyuan yiyu* 至元譯語,²² a *Dadaguan yiyu* 鞑靼館譯語 és a *Wubeizhi* 武備志 (vonatkozó részei).

Ligeti/30–32

Szintén három teljes dobozt töltene ki a sino–török glosszák és szójegyzékek (Tang-kori török glosszák, *Weiwu'er yiyu* 維吾爾譯語, *Han hui yiyu* 漢回譯語, *Weiwu'erguan yiyu* 維吾爾館譯語, *Gaochangguan yishu* 高昌館譯書) cédulakötegei.

²² Ez az anyag Ligeti megfejtéseinek posztumusz közreadása révén jelent meg: Louis Ligeti–György Kara, Un vocabulaire sino-mongol des Yuan. Le Tche-yuan yi-yu. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 44 (1990) 259–277. Ugyanitt jelent meg a Kara által ehhez készített szótár is: György Kara, Zhiyuan yiyu. Index alphabétique des mots mongols. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 44 (1990) 279–344.

Ligeti/33–34

Ebben a két dobozban a jóval szerényebb, fél-fél dobozt kitevő sino–perzsa (a *Huayiyu* 華夷譯語 perzsa fejezete(i), *Huihui yiyu* 回回譯語) és sino–tibeti (*Xifan yiyu* 西翻譯語, *Xifanguan zashu* 西翻館雜書) szólisták mellett még a dunhuangi sino–tibeti (tulajdonképpen tibeto–kínai) szójegyzék is helyet kaphatott. Ez az előzőekkel ellentétben nem a kínai fordító-, illetve tolmácsirodák terméke, hanem tibeti átírásban rögzíti a Tang-kori kínai nyelvállapotot, azaz nem valamely „barbár”, hanem elsődlegesen a kínai nyelvtörténet értékes forrása.

Ligeti/35–36

Bár hosszabb-rövidebb tibeti nyelvű részek, sőt (többnyire mongol vagy ujjur szöveg párhuzamaként) jelentős hosszúságú egybefüggő szövegek is előfordulnak elszórtan a hagyaték egyéb részeiben, a harmincötödik és harminchatodik láda tartalmazza a kimondottan és elsősorban tibetisztikai vonatkozású jegyzeteket, iratokat. Ezek túlnyomó többsége az egyetemi tibeti képzéshez kapcsolódó segédanyag, például egy klasszikus tibeti szöveggyűjtemény, tibeti népmesék rövid gyűjteménye, illetve kidolgozott, hallgatóknak szánt, gépiratos egyetemi jegyzetek: bevezetés a tibeti filológiába, tibeti nyelvtörténet és dialektológia, tibeti műveltség és kronológia.

Minthogy Ligeti Kőrösi Csoma Sándor nagy tisztelője volt, talán nem meglepő, hogy jó néhány Csomával kapcsolatos dokumentum, sőt cikk és előadás-kézirat is található itt.

Ligeti/37–38

Mivel a belső-ázsiai nyelvek forrásainak számottevő hányada kínai közvetítéssel, a kínai írás álcája alatt maradt fenn, ráadásul köztük számos szöveg kiemelkedő jelentőségű, sőt kulcsfontosságú az adott nyelvek kutatásában, továbbá nem egyszer kizárólagos nyersanyagot is szolgáltathat hozzá, magától értetődő, hogy sokrétű történeti és nyelvi kutatásai számára és különösen a sino–barbár források fonetikai rekonstrukcióinak helyes értelmezéséhez Ligeti elengedhetetlennek tartotta, hogy a kínai hangtörténettel behatóbban foglalkozzon. Ezek a jegyzetek fizikailag és tematikusan is két egységre oszlanak, ám a két választóvonal sajnos nem esik egybe. Az első halmazt az ó- és középkínai nyelvállapothoz kapcsolódó, a korábbi szakirodalmon (Karlgrén, Nagel) és a Qieyun 切韻 rímshótáron alapuló feldolgozások képviselik.

A Ming-kori kútfők megfejtéséhez való szükségessége, illetve különösen a közép-mongollal és a dzsürcsennel való összefüggései miatt lényegesen nagyobb figyelem jutott az életműben a korai mandarin fonetikai rekonstrukciójával kapcsolatos forráscsoportra, amely szembetűnő a hagyaték vonatkozó részében is. Ide tartozik Liu Yuan *Pingshui yun* 平水韻 című összeállítása, a *Menggu ziyun* 蒙古字韻, a *Po kia sing* 百家姓 és egyéb `phags-pa írásos kínai források, ezenkívül a *Zhongyuan yinyun* 中原音韻, a (sino-)koreai–mongol *Mongo nogoltae* / *Mengyu laoqida* 翻譯老乞大 és a *Hongwu zhengyun* 洪武正韻 is.

Évtizedeken át az ELTE (és elődje) Kelet-Ázsiai Tanszékének vezetőjeként Ligeti Lajos igyekezett a sinológiai képzés hangsúlyát és az egyetemi kutatók fókuszát a kínai–belső-ázsiai kapcsolatok kutatásával egybevágó témákra terelni, ezért a fent felsorolt források feldolgozása nyomán felderített kínai nyelvtörténeti ismereteket az itt gépiratos eredeti példányban megtalálható egyetemi jegyzetekbe rendezve építette be az egyetemi kínai oktatás tananyagába.

Ligeti/39–40

Bár számos más helyen fordul elő érintőlegesen hozzá kapcsolódó adat, utalás, a 39. dobozba került a kifejezetten altajisztikai témával kapcsolatos anyag. A mongol–török nyelvviszony kérdéskörét a közös szavak jegyzéke mellett vegyes jegyzetek, a mandzsu–mongol kapcsolatokat pedig lajstromba rendezett hangmegfelelések képviselik. Clausonnak az „altaji nyelvek” genetikus rokonságát a szókészlet-statisztika elméleti alapján cáfolni igyekvő cikkére válaszképpen írt alapos, publikált kritika korábbi gépiratos változatai sorolhatók még ehhez a csoporthoz.

Az itt fennmaradó helyet és a 40. dobozt tölti meg az általános turkológia és oszmanisztika tárgykörébe tartozó iratanyag. Ezekben belül az alábbi részmákat, halmazokat különíthetjük el: tibeti írásos török szövegek és glosszák, az ótörök eredeti magánhangzó-hosszúság kérdése, bizonyítékai és megnyilvánulásai, az *Oguz-nāmā* bizonyos részeinek és szempontjainak feldolgozása, valamint Evlija Cselebi *Szejáhátáméj*ának tatár és nogáj glosszái. Kevésbé írható körül világosan a vegyes bolgár, kipcsak, oguz anyagok, töredékek, feljegyzések és tematikus szógyűjtemények alkotta konglomerátum, amelynek kötegei egy-egy szócsoporthoz, illetve hangtani vagy morfológiai jelenség megvilágítására törekszenek, többnyire sejtethető módon a magyar nyelv régi török jövevényszavaival, altajisztikai vagy nyelvtörténeti problémákkal kapcsolatos vonatkozásaival összefüggésben. Az oszmanisztika körébe tartozó mindössze kettő gépirat Ligetinek az ELTE Török Filológiai Tanszékének élén betöltött tanszékvezetői tevékenységéhez kapcsolódhatott, de emellett néhány, feltehetőleg hallgatói éveiben készített rövid gyűjtemény is fellelhető itt, melyek a török

államszervezet, kultúra, udvari ceremóniák vagy az Oszmán Birodalom kultúrájában felfedezhető bizánci görög hatások egyes aspektusait próbálják cédulákon rendszerbe szedni.

Sokszínűsége ellenére talán meglepő lehet, hogy mindössze ilyen szűk terjedelmet tesz ki a Ligeti Lajos tudományos munkásságában oly fontos részt képviselő diszciplína, de érdemes figyelembe venni, hogy a következő hat doboz tartalma is szoros szálakkal kötődik hozzá.

Ligeti/41

Az első ezek közül a *Codex Cumanicus* teljes újrafeldolgozása céljából beszerzett kéziratfotókat, illetve az ennek során készült változatos irományokat foglalja magába. Utóbbi körbe a problémás szöveghelyek értelmezéséhez összegyűjtött sokrétű párhuzamok, a kun és perzsa szóanyag különálló mutatói és az elkészült tanulmány kéziratai tartoznak.

Ligeti/42–46

Öt doboznyi mennyiségével a magyar nyelv szókészletének etimológiája, ezen belül pedig különösen korai török jövevényszavainak témaköre alkotja az egyik legnagyobb témakört a hagyatékban – ismét azt lehet mondani, hogy az életműben betöltött helyének megfelelően.

Az anyag igen nagy mennyiségű, változatos, részben rendezett és helyenként könnyen azonosítható módon egy adott cikkhez kötődő jegyzetből, illetve maguknak a kiadott tanulmányoknak számos változatban meglévő kéz- és gépirataiból, az ezekhez kapcsolódó cédulakötegekből, török eredetű szavaink különböző török nyelvi párhuzamaiból, illetve Ligeti halála előtt megjelent nagyszabású szintézisének²³ különböző korábbi gépiratváltozataiból áll. Jellemzőek még a korábbi szakirodalomban török eredetüként azonosított szavaink kritikai revízióját taglaló feljegyzések, sarkalatos, magyar nyelvtörténeti szempontból érdekes török (csuvas, kipcsak és oguz) nyelvtörténeti jelenségekre vonatkozó jegyzetek és összefoglalások is. Ezek mellett azonban kisebb terjedelemben kimondottan a kétes etimológiák, bizonytalan vagy bizonyítottan nem török eredetű szavainkkal kapcsolatos érdekességek is előfordulnak, mint például szláv jövevényszavaink listája vagy a magyar nyelvben honos német eredetű tükörszavak és -kifejezések gyűjteménye.

²³ Ligeti Lajos, *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest, 1986.

Ligeti/47

A 47-es számú dobozban tárolt anyagok szorosan kapcsolódnak az előzőkhöz, hiszen a magyar őstörténet egyes kérdéseire keresik a választ, de megközelítésük inkább történeti, semmint nyelvészeti. Ez a tömb olyan kötegekből tevődik össze, mint a magyar őstörténet bizánci forrásainak listája, a magyarokra használt etnonimák jegyzetei (források és korok szerinti csoportosításban), az őshazaelméletekhez kapcsolódó térképvázlatok vagy a 19. század előtti, magyar őstörténeti témájú művek jegyzéke. Szintén itt található az a palóc bibliográfia, amelyet Ligeti feltehetőleg sokkal inkább saját származásával kapcsolatos személyes büszkesége, érdeklődése miatt vetett papírra, mint tudományos céllal.

Ligeti/48

Ligeti Lajos második élő nyelvi gyűjtést célzó, 1936–1937 között Afganisztánban tett terepmunkautjának célja elsősorban a G. J. Ramstedt 1905-ös, mindössze néhány nap alatt készült, de szakmailag kiemelten fontos gyűjtésének közzétételét követően a nemzetközi mongolisztikai érdeklődés középpontjába került Herát-környéki mogul nyelv alapos leírása volt. A Szovjetunió és a Magyar Királyság közötti diplomáciai viszony miatt adott volt, hogy Afganisztán a szóba jöhető két irány közül kizárólag Irán felől közelíthető meg, így Ligeti az expedíció céljai közé felvehette, hogy a magyar őstörténet egyes, akkor a hazai tudományos világ számára csak feldolgozásokból ismert arab–perzsa kútfőinek a meshedi könyvtárban megtalálható kéziratait átvizsgálja, és azokról másolatot készíttessen. Az ehhez kapcsolódó anyagok – egy beszámoló-ismertető előadás hiányos és sérült kézirata, naplószerű jegyzetek a meshedi látogatásról, illetve Ğayhānī és Hamadānī műveiből származó forrásrészletek arab betűs gépiratai és részleges feldolgozása – a 48. doboz tartalmának lényegesen kisebb hányadát alkotják.

A nagyobbik részt a mogul nyelv Ligeti révén elsőként Európába került, mégis máig kiadatlan írott emléke, Abdul Qāḍer (‘Abd al-Qādir) mollának a mogul–perzsa–arab nyelvű verses füzete befejezetlen feldolgozásának különböző lépcsőfokait képviselő iratok képezik: arab írásos gépelt változat, latin betűs átírás (a szerző rokona, a kunduri marda törzsbeli ‘Īd Gul molla olvasata és kiejtése szerint) és a fordításhoz készített jegyzetek.

Ligeti/49–51

További két szokványos és egy keskenyebb (cédulákat tartalmazó) doboznnyira terjed ki az afganisztáni utazás elsősorban mogulokhoz kötődő részének anyaga, mely több eltérő típusú halmazból tevődik össze. Az elsőbe az utazáshoz kapcsolódó hivatalos okmányok, személyes iratok és feljegyzések, a teljes gyűjtött (nem kizárólag mogul nyelvű) anyag tervezett kiadásához készített, jegyzékszerű tartalmi és terjedelmi vázlatok, a mogollakta települések földrajzi kiterjedésére, elhelyezkedésére, nyelvhasználatára és a mogul törzsi szervezetre vonatkozó listák és Ligeti fényképeinek (részben mint útleírása²⁴ illusztrációinak) lajstroma tartoznak.

A második a mogollal kapcsolatos, nyomtatásban megjelent cikkek egyikének²⁵ gépirata és előzetes vázlatai, továbbá egy másik cikkéhez²⁶ írt lektori vélemény Bodrogligeti Andrástól. A többi halmazt a mogul beszélt nyelvi anyagok és feldolgozásuk alkotják.

Előbbiben a szójegyzékek és szövegek (találósok, rövid történetek és mesék) eredeti lejegyzései, illetve az összefüggő szövegek latin betűs átírásai nyomdai kiadásra való előkészítésének folyamatát reprezentáló öt szövegváltozat és – megközelítőleg a szövegek feléhez készült – magyar és francia nyelvű fordítás is található. A Ligeti által nyomdakésznek ítélt, az eredetihez képest valamelyest rövidített és kis mértékben átszerkesztett átírásváltozat hossza 84 gépiratos oldal.

Utóbbi a szövegekből és szólistákból leszűrt szóanyagból szerkesztett szótár különféle változataiból (kézirat, füzetbe készített tisztázat és továbbfejlesztett gépirat) áll, melyek anyaga közel 4000 szóra tehető.

Ligeti az előbbieket semmilyen formában nem publikálta, az utóbbiaknak pedig csupán egy részét foglalta bele olyan különféle cikkeibe, melyek közül csak némelyik foglalkozik kimondottan a mogollal.

A feldolgozások egy másik csoportját, azaz a mogul (kétségkívül tervbe vett, de végül el nem készült) nyelvtani leírását egyetlen jelzet alá rendezett halmaz képviseli, melyben az igeragozási paradigmára, névutókra, személyragokra, képzőkre, a sokrétű perzsa hatás megnyilvánulásaira vonatkozó vegyes és töredékes jegyzetek is akadnak, de kidolgozott formában mindössze a számnevekre vonatkozó leírás „árválkodik”.

²⁴ Ligeti Lajos, *Afgán földön*. Budapest, é. n.

²⁵ Louis Ligeti, A propos du «Manuscrit de Zirmi». In: *Asiatic Studies in Honour of Dr. Jitsuzo Tamura, on the Occasion of His Sixty-Fourth Birthday, May 25. MXMLXVIII*. Kyoto, 1968, 17–44.

²⁶ Ligeti Lajos, Les voyelles longues en moghol. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 17 (1964) 1–48.

Ligeti/52–53

A mogul mellett a Herát vonzaskörzetében beszélt különféle perzsa dialektusok körében is keletkezett számottevő mennyiségű feljegyzés. Erre a csoportra jellemző, hogy rendszertelen gyűjtés eredménye, tulajdonképpen a terepmunka során felmerülő szükségletekhez és lehetőségekhez igazodik.²⁷ A nyelvjárások közül elsőként említendő a heráti beszélt perzsa, melyre Ligeti cikkeiben és a hagyatékban is többnyire úgy hivatkozik, mint „tádzsik”, és amelyet munkanyelvként az adatközlőivel való érintkezésben folyamatosan használnia kellett. Sokkal kisebb jelentőségű és volumenű az ajmakhoz, a Herát-környéki szunnita nomád törzsek (összefoglaló nevükön a *čahār aimāq*) nyelvéhez kötődő anyag. A Heráthoz lazább szálakkal kapcsolódó hazarák (*hazāra*) nyelve markánsabban eltérő nyelvjárási jellegzetességeivel és szókészletében érvényre jutó, a mongol nyelvekhez fűződő különleges viszonya révén is kiemelkedik, és Ligeti jegyzeteinek terjedelmében is jócskán meghaladja a másik két csoportra vonatkozó anyagot.

Az e három nyelvhez készített szótárak különféle variánsai teszik ki az 52. és 53. doboz tartalmának túlnyomó többségét, amit a hazara törzsek listája, irodalmi tádzsik hangtani összefoglaló, illetve a beszélt perzsa, a pastu és a hindusztáni nyelvekben előforduló török és mongol jövevényszavak hevenyészett gyűjteménye egészít ki.

Ligeti/54–57

Az afganisztáni kutatóút során gyűjtött adatok közül az utolsó csoportot a török nyelvekből és törzsi nyelvjárásokból származók alkotják, melyek nagyságrendje és jelentősége könnyen megérthető az alapján, hogy négy teljes dobozt töltenek meg, és hogy Ligeti e szóanyagának csak igen csekély töredékét közölte egy-egy publikációjában. A nyelvjárások között előfordul a köztörök nyelvek turki ágának jellegzetességeit mutató dialektus (karluk [*qarluq*] és turki típusú özbek: maimanai *kūhī*), kipcsak típusú özbek (*qongrat/qongrāt*, *qatayan*, *dorman/dörmän*, *laqai*), valamint oguz (türkmen, afsar [*ařsar/awřār*]) is. Míg az iráni adatok feljegyzése bevallottan véletlenszerű, illetve kényszer szülte, Afganisztán török nyelveinek mélyebb megismerése már az út tervezésekor másodlagos célként fogalmazódott meg.

A *kūhī* özbek nyelvjárás esetében azonban – nem kis mértékben az adatközlő szerencsés megválasztása miatt – oly sikeres lett a gyűjtés, hogy a gyűjtött folklórszövegek mennyisége nagyságrendekkel túl is szárnyalta az elsődleges

²⁷ Ligeti Lajos, Afganisztán mongol és török nyelvei. *MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* 3 (1953) 241.

célnak tekintett mogul anyagokét. Határidőnapló-bejegyzéseinek tanúsága szerint²⁸ Ligeti 1961 folyamán (április 8-ától kezdve) *A mongolok titkos történetének* kiadási munkáival párhuzamosan heti rendszerességgel dolgozott „Csuli baj meséinek” sajtó alá rendezésén, ami a hagyatékban található, a latin betűs átírást tartalmazó 493 gépiratos oldalt számláló nyomdakész példány alapján lezártnak is tűnik. Megjelenését talán az akadályozta, hogy magyar vagy francia nyelvű fordítást, ellentétben a mogul anyaggal, Ligeti egy-két rövid szöveg kivételével nem írt hozzá. Ehhez a dialektushoz egy valamivel kevesebb mint 1000 oldalas cédulaszótár is készült.

Bár összefüggő szövegei eltörpülnek a *kūhī* szövegek mellett, a kipcsak típusú özbeg nyelvjárásokhoz készített szótárai, különösen a *qongrat* és a *qatayan*, lényegesen bővebbek; előbbi több mint 3500 szócikkből áll. A kisebb özbeg nyelvjárásokból és azok rokonaiból felvett adatai lényegesen szűkebb bázisra épülnek, ugyanakkor összességükben lehetővé teszik az egyes dialektusok helyének meghatározását a török nyelvek családján belül.

Az átfogó nyelvtani jellegű feldolgozások ebben az esetben is hiányoznak, de bizonyos résztémákhoz kapcsolódó kivonatok, segédletek megtalálhatók itt, úgymint az özbeg hangtani sajátosságokat szemléltető jegyzetek, az özbeg igeragozásra vonatkozó rövid összefoglaló vagy az özbeg–perzsa tükörszavak témaköréhez gyűjtött példák. A mogulhoz hasonlóan szintén részét képezik az anyagnak a gyűjtőmunka praktikus szükségleteit kielégítő, illetve a nem nyelvi adatokra, hanem többek közt törzsi viszonyokra vonatkozó dokumentumok, így például az özbeg törzsek egy részének listái vagy a cédulaköteg, melyen Ligeti az adatközlői adatokat (metadata) rendszerezve, egységes „névjegykártyákra” vezette.

Az 57. dobozban található az oguz dialektológia szempontjából is jelentős Kabul-környéki afsar gyűjtés szövegmutatványt, szójegyzéket és nyelvtani elemzést is magában foglaló anyaga, melyet – a nyelvjárás első alapos, tudományos leírásaként – Ligeti publikált.²⁹ Ugyanitt lelhető fel az általa gyűjtött türkmén nyelvi adatok csekélyebb terjedelmű és jelentőségű megmaradt része. Ezek töredékes jellegével kapcsolatban Ligeti Lajos az egyik cikk vázlatában így fogalmaz: „Gyűjtött türkmén anyagom egy része, többek között informátoraim személyi adatait tartalmazó feljegyzéseim a második világháború alatt elkallódtak.”³⁰

Összességében elmondható, hogy igazán sajnálatos, hogy a 49–57. dobozt felölölő, óriási afganisztáni anyag – noha máig megőrizte példátlan jelentősé-

²⁸ MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 6486/18.

²⁹ Louis Ligeti, Sur la langue des Afchars d’Afghanistan. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 7 (1957) 109–156; Louis Ligeti, Afganistan Avşarlarının dili üzerine. In: *VIII. Türk Dil Kurultayında okunan bilimsel bildiriler*, 1957. Ankara, 1960, 57–64.

³⁰ MTA KIK Keleti Gyűjtemény, Ligeti/57/04.

gét – közel egy évszázada kiadatlan. Mindez még meglepőbb, ha figyelembe vesszük, hogy Ligeti némi vívódás után elhatározta, hogy több kötetben a teljes anyagot kiadja egy nagyszabású *Mission linguistique en Afghanistan (MLA)* projekt keretében. Erről saját jelzéseiből már a 30-as évek végén, illetve az 50-es években újra értesülhetett a nagyközönség,³¹ az azonban nem közismert, hogy ehhez a minisztériumi támogatást és finanszírozást is megkapta már a háború előtt. 1938. augusztus 2-án kelt levelében a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (illetve „A miniszter rendeletéből: dr. vitéz Haász Aladár s.k. miniszteri osztályfőnök”) így ír Nagyságos Ligeti Lajos tanár úrnak: „Folyó év július [sic!] hó 22-én kelt beadványára értesítem, hogy Ön részére »Un mission linguistique en Afghanistan« című mű kiadási költségeire segély címén 360 P-t azaz Háromszázhatvan pengőt engedélyeztem, mely összeget a szabályszerű bélyegilleték levonása után a m. kir. postatakarékpénztár útján egyidejűleg kiutalványoztam.”³²

Ligeti/58–59

Két dobozt tesznek ki azok a vegyes tartalmú és formájú papírok, melyek nem kapcsolódnak egyértelműen egyik korábbi egységhez sem, így Ligeti szerteágazó érdeklődésének és sokrétű tevékenységének mementói. A Bizánci Birodalom történetére vonatkozó jegyzetektől az újplatonizmus szüfizmusra gyakorolt hatását taglaló cédulákon és a koreai nyelvet és írást bemutató összegzésen át a paleoszibériai népekről szóló feljegyzésekig és Dél-Amerika törzsi művészetéig akad itt számos dokumentum.

Érdekességgként említhető az a füzetke, melyben Korán-szövegek és arab anekdoták válogatása található kézírásos arab betűs másolatban. Ezek nyilvánvalóan a klasszikus arab nyelv tanulásához szolgáltak segédanyagul, és a füzetborítón szereplő megjegyzés szerint egykor Bendetz Móric tulajdonát képezték.

Ligeti/60

Az egyes tudományterületek, témakörök vagy könyvbeszerzési források szerint összegyűjtött szakirodalom bibliográfiai jegyzékei elsősorban a kötegek formája dacára épp elférnek egy dobozban. A rendkívül sokrétű tételek használhatóságát valamelyest rontja, hogy értelemszerűen nem kurrens bibliográfiát alkotnak, hiszen az anyaggyűjtés 1987-tel lezárult, sőt a többségük 1978 előtti, bizonyos kötegek pedig háború előttiék.

³¹ Ligeti, *Afgán földön*; Ligeti, *Afganisztán mongol és török nyelvei*, 237.

³² MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, Ms 6483/4.

Ligeti/61–62

Az utolsó két dobozba az a kisszámú személyes, illetve egyéb olyan irat került, amely nem annyira a tudományművelés alkotói folyamatához, műveihez, hanem a tudományszervezéshez, a tudományos pálya igazgatásához kötődik. A személyes iratok, okmányok szűk csoportját például vasúti kedvezményre jogosító és házmegbízotti igazolványok képviselik.

A tudományos pálya nyomon követését segíti egy cédulákon vezetett publikációs lista, Ligeti egyetemi és tudományos előadásainak füzetben vezetett autográf listája és egy önéletrajz. Sajnos utóbbi kettő a második világháborúval zárul. Tudományszervezői, hivatali tevékenységéhez kötődik jelentős számú doktori disszertáció Ligeti által gépelt bírálata, egyéb opponensi vélemények, továbbá reprezentatív eseményeken felolvasott beszédeinek gépiratai és néhány intézményi munkaterv.

A másik jelentős halmazt a hivatalos személyekkel és kutatótársakkal folytatott, de nem feltétlenül tudományos kérdésekkel foglalkozó levelezés anyaga adja, melyben magukon a leveleken kívül a kollégák levelezési címeinek cédulái is megtalálhatók.

Végül említésre méltó a gimnáziumi önképzőköri anyagok 1910-es évekre datálható kötege, melyek a hagyaték legkorábbi darabjai.

Összefoglalás

Noha a terjedelmi korlátok csupán a hagyatékban előforduló dokumentumok témaköreinek tömör és vázlatos összefoglalását tették lehetővé, a jelen tanulmány talán ki tudja elégíteni a hagyatékkal kapcsolatos fokozott érdeklődést, és meg tud felelni annak kutathatóvá tételével és bemutatásával szemben támasztott elvárásoknak. Egy ilyen áttekintés – alapvető ismertető szerepén túl – elsősorban iránytűként szolgálhat ahhoz, hogy az összehasonlíthatatlanul gazdagabb és részletesebb információkat hordozó katalógusrekordok között egy adott témakörben hol érdemes elkezdni a kutatást.

Mire e sorok eljutnak az olvasóközönséghez, a 62 doboznyi anyagból a kutatók számára eddig megnyitott 26 dobozon (42%) kívül további 27 doboz (közel 44%) már teljesen feldolgozva várja a nyilvánosan hozzáférhetővé tételt, míg a fennmaradó 9 doboz véglegesítése 2023 őszén fog lezárulni.

The bequest of Lajos Ligeti in the Oriental Collection of the Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences

Máté ROTTÁR

The article's preface offers a glimpse into the background of the Ligeti bequest held in the Oriental Collection of the Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences (LHAS) and defines its position within Lajos Ligeti's material bequest as a whole.

The main part enumerates and briefly describes the main fields and subfields covered by the documents of the bequest following the order of its physical arrangement configured during the process of reorganisation of the materials finished by 2020. In these introductory descriptions of each topic, emphasis is laid on the extent, type, current state of processing and publication of the materials, pointing out particular documents of special interest in somewhat more detail. However, a full set of informations on individual units of the bequest is being continuously published (in Hungarian) in the form of online catalogue records accessible through the LHAS main website. The present overview may serve as a starting point of any research aimed at exploring Ligeti's materials related to a particular topic.